

ВЫТВОРЧА-ГАСПАДАРЧЫЯ ТАПОНІМЫ СУФІКСАЛЬНА-ФЛЕКСІЙНАГА ЁТВАРЭННЯ

А. А. Прыгодзіч

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, pryhodzichaa@bsu.by*

Аналізуюцца беларускія вытворча-гаспадарчыя тапонімы, утвораныя ў выніку зліцця антрапанімічных або апелятыўных суфіксаў з флексіяй множнага ліку. Адназначна старажытны характар такіх назваў, іх распаўсюджанасць у помніках старабеларускага пісьменства. Тапанімічныя назвы з суфіксамі *-ан(ы)*, *-ян(ы)*, *-ан(і)*, *-ішк(і)*, *-ышк(і)* пераважна знаходзяцца на літоўска-беларускім памежжы, іх можна лічыць вынікам міжмоўнага ўзаемадзеяння.

Ключавыя словы: тапонім; суфіксальна-флексійнае ўтварэнне; сінхронны зрэз; дыяхронны зрэз; дыферэнцыйныя прыкметы; тапанімічныя класы.

Пры даследаванні пытанняў паходжання онімаў важным і неабходным з'яўляецца аналіз словаўтваральных сродкаў. Як вядома, уласным імёнам уласціва свая спецыфіка словаўтварэння. Тапонімы як другасныя ўтварэнні ад агульнай лексікі ў першую чаргу матываваныя ў сваім паходжанні пазамоўнымі сувязямі аб'ектаў, назвы якіх уступілі ў пэўныя адносіны словаўтваральнага тыпу. На сінхронным і дыяхронным зрэзе структурна-словаўтваральная характарыстыка дазваляе вызначыць час і грамадска-гістарычныя ўмовы ўзнікнення ўласных геаграфічных назваў, дае магчымасць «прасачыць працэс тапанімізацыі і храналогію ўзнікнення асобных тапанімічных фармантаў» [6, с. 20], даследаваць тапонімы ў сукупнасці, выявіць словаўтваральныя кампаненты. «Апрача таго, пры такім падыходзе з'яўляецца магчымасць вылучыць апазіцыі і дыферэнцыйныя прыкметы ўнутры тапанімічных класаў, якія з'яўляюцца арганізуючым цэнтрам тапанімічнай словаўтваральнай сістэмы» [7, с. 8].

Узаемадзеянне агульнай і тапанімічнай лексікі мае складаны характар. Адсюль структурна-словаўтваральная характарыстыка онімаў павінна праводзіцца на тапанімічным узроўні, калі ў назве ўлічваецца не ўсе афіксы, а толькі тыя, якія з'яўляюцца іх дэрывацыйнымі сродкамі [2, с. 10].

За аснову структурна-словаўтваральнай класіфікацыі вытворча-гаспадарчых тапонімаў Беларусі прымаецца традыцыйная класіфікацыйная схема, што атрымала шырокае прымяненне ў працах многіх беларускіх тапанімістаў. Паводле агульных словаўтваральных крытэрыяў

вытворча-гаспадарчыя тапонімы падзяляюцца на: простыя, складаныя, састаўныя, генітыўныя, прыназоўнікава-іменныя канструкцыі.

Суфіксальна-флексійныя ўтварэнні аформіліся пры дапамозе суфіксаў, якія, на думку І. Л. Капылова, «узніклі ў выніку зліцця антрапанімічных або апелятыўных суфіксаў з флексіяй множнага ліку» [4, с. 11].

Так, пры дапамозе суфіксаў *-іч(ы)*, *-овіч(ы)*, *-евіч(ы)* афармляюцца назоўнікі, што абазначаюць асоб па сацыяльным становішчы, сваяцкіх адносінах, месцы жыхарства (*шляхціч*, *родзіч*), а таксама імёны па бацьку ці прозвішчы (*Аляксандравіч*, *Леановіч*) [5, с. 129]. Такія ўтварэнні сталі базай фарміравання тапонімаў.

Найменні на *-іч(ы)*, *-ыч(ы)*, *-ыц(ы)*, *-іц(ы)* з'яўляюцца асабліва тыповымі для айканіміі. Найбольш прадуктыўнымі яны былі ў XVI–XVIII стст., да пачатку XX ст. гэтыя фарманты замацоўваліся за хутарамі, выселкамі. У выніку другаснай намінацыі онімаў у славянскіх назвах узніклі структурыраваныя айконімныя тыпы, якія першапачаткова з'яўляліся апелятыўнымі назвамі жыхароў па роду заняткаў: *Будзічы*, *Гуцічы*, *Кавалічы*, *Рудзічы*, *Рудзевічы*, *Смалічы*, *Смолявічы*. Усяго на тэрыторыі Беларусі намі адзначана 55 адзінак з названымі суфіксамі, што складае 9,6 % ад агульнага ліку простых вытворча-гаспадарчых тапонімаў.

Найменні такога тыпу можна выявіць таксама ў помніках старажытнага беларускага пісьменства, найперш у дакументах адміністрацыйна-юрыдычнага зместу. Першапачаткова гэтыя формы не былі ўласна айконімамі, а з'яўляліся апелятыўнымі назвамі жыхароў па роду заняткаў, адносіліся толькі да пэўнага калектыву. Потым найменні жыхароў па роду занятку замацаваліся ў якасці назвы мясцовасці ці пэўнага населенага пункта. Тапонімы з суфіксамі *-іч(ы)*, *-ыч(ы)*, *-ыц(ы)*, *-овіч(ы)*, *-евіч(ы)*, *-эвіч(ы)*, *-ініч(ы)* у славянскіх мовах значацца як прадуктыўныя. Суфікс *-іц(ы)*, *-ыц(ы)*, які таксама быў прадуктыўным да XIX ст., у некаторых назвах выступае як структурны варыянт фарманта *-іч(ы)*, *-ыч(ы)*: *Будзіцы*. Суфікс *-іч*, які ўваходзіць у склад *-іч(ы)*, *-ыч(ы)*, *-ыц(ы)*, *-іц(ы)*, *-овіч(ы)*, *-евіч(ы)*, *-эвіч(ы)*, *-ініч(ы)* «узыходзіць да старажытнага суфікса *-itjь* з памяншальным значэннем» [1, с. 46]: *Кавалічы*, *Кавалевічы*, *Будзькавічы*. Вытворча-гаспадарчыя тапонімы на *-іч(ы)*, *-ыч(ы)*, *-ыц(ы)*, *-іц(ы)*, *-овіч(ы)*, *-евіч(ы)*, *-эвіч(ы)*, *-ініч(ы)* не маюць строгай лакалізацыі, але найбольшая іх канцэнтрацыя прыходзіцца на цэнтральныя і ўсходнія раёны Беларусі: Барысаўскі, Быхаўскі, Вілейскі, Мінскі і інш.

Паводле В. Лемцюговай, тапонімы з названымі суфіксамі вельмі «блізкія да родавых назваў: у аснове тых і другіх ляжыць калектыўнае імя, прозвішча ці імя-мянушка. Розніца толькі ў тым, што ў першым выпадку гэта, як правіла, калектыў першага пакалення, у другім – дру-

гога» [5, с. 132]. У аснове такіх найменняў пакладзена абазначэнне калектыву продкаў па бацькоўскай лініі.

Найбольш прадуктыўнымі суфіксы *-ан(ы)*, *-ян(ы)*, *-ан(і)* былі ў XVIII–XIX стст. [3, с. 56]. У наш час тапанімічная словаўтваральная мадэль на *-ан(ы)*, *-ян(ы)*, *-ан(і)*, якая вядома ўсім славянскім мовам, на Беларусі з’яўляецца малаўжывальнай.

Асноўная канцэнтрацыя тапонімаў з суфіксамі *-ан(ы)*, *-ян(ы)*, *-ан(і)* прыпадае на беларуска-літоўскае пагранічча: *Рудаўляны* (Бераставіцкі раён), *Будра́ні* (Астравецкі раён), *Рудаша́ны* (Мядзельскі раён).

Тапонімы з суфіксамі *-ішк(і)*, *-ышк(і)* сканцэнтраваны ў асноўным у раёнах, якія мяжуюць з Літвой. Тапанімісты адносяць названыя суфіксы да суфіксальных дэрыватаў літоўскага паходжання. Намі зафіксавана каля 20 адзінак вытворча-гаспадарчых тапонімаў з гэтымі суфіксамі: *Будры́шкі*, *Кавалі́шкі*, *Рудзі́шкі*, *Рудні́шкі* – паселішчы на Віцебшчыне і Гродзеншчыне.

Найбольш распаўсюджанымі і прадуктыўнымі пры ўтварэнні вытворча-гаспадарчых тапонімаў з’яўляюцца суфіксы *-аўка/-оўка* (*Гутаўка*, *Рудаўка*, *Ганчароўка*, *Дзегцяроўка*), *-янка/-анка* (*Будзянка*, *Дзягцянка*, *Рудаманка*, *Закаванка*), *-ішча/-ышча* (*Кавалішча*, *Будзішча*, *Рудзішча*, *Пэчышча*), *-шчына/-шчызна* (*Гутараўшчына*, *Рыбакоўшчына*, *Кавалёўшчызна*, *Рудкаўшчызна*).

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. *Бірыла, Э. К.* Тапонімы Гомельшчыны з суфіксамі *-ічы/-ычы/-ыцы*, *-овічы/-евічы/-эвічы*, *-інічы* / Э. К. Бірыла // 3 жыцця роднага слова : зб. арт. / рэдкал. : М. Г. Булахаў, П. М. Гапановіч, А. І. Жураўскі (гал. рэд.) і інш. – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – С. 45–53.

2. *Грыгор’ева, Л. М.* Крытэрыі і прынцыпы структурна-словаўтваральнай класіфікацыі айканімаў беларускага Падзвіння / Л. М. Грыгор’ева // Беларуская ананастыка : зб. арт. / Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР ; рэд. В. П. Лемцюгова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – С. 74–87.

3. *Жучкевич, В. А.* Краткий топонимический словарь Белоруссии / В. А. Жучкевич. – Минск : БГУ, 1974. – 448 с.

4. *Капылоў, І. Л.* Тапанімія беларускіх дзелаўых помнікаў XV–XVIII стст. : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01. – Мінск, 2001. – 20 с.

5. *Лемцюгова, В. П.* Беларуская айканімія. Лінгвістычны аналіз назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці / В. П. Лемцюгова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 156 с.

6. *Лемцюгова, В. П.* Топонімія Минщины : автореф. дис. ... канд. філал. навук : 10.02.01. / В. П. Лемцюгова; Ін-т языкозн. АН БССР. – Минск, 1966. – 24 с.

7. *Смаль, Н. Р.* Гідранімія і айканімія Пабужжа. Праблема ўзаемадзеяння : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / Н. Р. Смаль. – Мінск, 1995. – 20 с.